

Finland – det drömda landet

*Föredrag vid Svenska litteratursällskapet i Finlands årshögtid
den 5 februari 2020*

HUR HAR MAN I SVERIGE SETT PÅ FINLAND EFTER 1809? Går det att urskilja några huvudlinjer? Statsvetaren Olof Ruin har gjort ett försök att sammanfatta de successiva svenska bilderna av Finland efter självständigheten. Först Finland som *det osäkra landet* – det framstod som osäkert i vilken riktning den unga nationen utvecklades, och dess överlevnad sattes till och med i fråga. Efter krigsslutet 1945 med de hårda fredsvillkoren dominerade i stället bilden av Finland som *det olyckliga landet*. Under 1970- och 1980-talen blev Finland i stället *det framgångsrika landet* – allt detta alltså enligt Olof Ruin.¹ Frågan om hur den svenska Finlandsbilden har utvecklats under de senaste decennierna lämnar jag tills vidare obesvarad. Jag rör mig i stället i motsatt riktning och går till den ryska tiden, närmare bestämt till 1840-talet.

Den bild av Finland som framträder i svensk litteratur och press under den här perioden skulle kunna sammanfattas som *det drömda landet*. Föreställningarna om Finland har nämligen ofta inte så mycket att göra med den faktiska situationen i storfurstendömet, vare sig med samhällsutveckling eller med opinioner. Orsaken är ibland ren okunskap, men ofta handlar det nog snarare om en ovilja att se. Innan jag går till det drömda landet vill jag för att ge en bakgrund stanna ett ögonblick vid en text som ger en intressant bild av den osäkerhet om identiteter och tillhörigheter som var rätt utbredd under den första tiden efter 1809. Den är skriven av Gustaf Unonius, en av ett flertal

1. Olof Ruin, "Finlandsbilden i Sverige", Tapani Suominen & Anders Björnsson (red.), *Det hotade landet och det skyddade. Sverige och Finland från 1500-talet till våra dagar. Historiska och säkerhetspolitiska betraktelser*, Stockholm: Atlantis 1999, s. 194–195.

svenskspråkiga författare som under 1800-talets första decennier som barn eller vuxna flyttat från Finland till en exil i Sverige.

Gustaf Unonius var född 1810 i Helsingfors, och skulle under 1840- och 1850-talen komma att bli en förgrundsgestalt inom den protestantiska episkopalkyrkan i Wisconsin. Dessförinnan hade han i späd ålder flyttat till Sverige, där han redan som trettonåring började som kadett på krigsakademien Karlberg. Den militära banan övergav han dock snart efter att han 1829 som nittonåring debuterat som författare med blankversberättelsen *Gustaf eller den finska flyktingen*. I Unonius versberättelse finns en scen där relationen mellan svenskar och finländare ställs på sin spets. Huvudpersonen Gustaf betraktar sig som svensk, men kommer alltså från Finland, där han deltagit i försvaret mot de invaderande ryssarna. Ett par år efter fredsslutet 1809, som han inte vill acceptera, flyr han till Sverige. Där möter han i skogen oväntat en ung kvinna.

Mathilda, så heter hon, hör på avstånd Gustaf sjunga att han är en flykting, som på den svenska jorden söker ”Trefnad, lugn och fosterländska dygder” – inget av dessa räknar han tydligen längre med att finna i Finland. Trots att han använder svenska språket är det något med hans sätt att tala som gör henne orolig: ”Ert uttal är mig fyllest ej bekant”, säger hon, och vill försäkra sig om att han inte är ”någon utaf dem, / Min far plär kalla fiender, och som / För några år se’n redo hit på isen”.² Hon syftar här uppenbarligen på händelserna i mars 1809, då en större rysk styrka gick över Kvarken och bland annat intog Umeå, men en mindre enhet också gick över isen från Åland till Grisslehamn. Mathilda tycker sig höra en brytning, ett främmande uttal av svenskan, men hennes slutsats är inte att det handlar om en östlig varietet av svenskan eller om en brytning på finska. Hon fruktar i stället att det främmande uttalet skvallrar om en fientlig ryss.

I Unonius versberättelse om ”den finska flyktingen” framträder med andra ord, i en handling förlagd till tiden strax efter riksdeleningen, en svensk misstro, om man så vill en tröskel för den svensktalande finländare som kommer till Sverige. Man skulle förstås kunna påminna om vilken betydande omfattning det finska folkelementet historiskt

2. G[ustaf] U[nonius], *Gustaf eller den finska flyktingen*, Stockholm: P.A. Norstedt & Söner 1829, s. 8, 11.

hade haft på den västra sidan av Östersjön, och hävda att Gustafs uttal därför inte borde ha väckt särskilt stor uppmärksamhet. Men den här berättelsen syftar knappast till att återge en social verklighet. Det handlar snarare om en symbolisk framställning av osäkra identiteter.

Gustaf uppfattar sig själv som svensk, men det är samtidigt tydligt att denna ”svensk” inte mottas med reservationslös entusiasm i Sverige. Han lider i själva verket av en dubbel hemlöshet: han känner sig främmande både för dem i Finland som snabbt svurit tsaren lydnad och för det Sverige som inte förmått försvara den östra riksdelen – och där han på grund av sitt uttal och svenskt oförstånd löper risken att uppfattas som ryss. Jag ska återkomma till Gustaf och Mathilda. Men först ska jag göra ett par nedslag i den svenska litteraturen under 1840-talet för att se hur man under denna period uppfattade Finland. Det bör betonas att källorna på denna punkt inte är entydiga. Den linje jag har valt att följa är ändå väl förankrad i litteraturhistorien.

Karl XIV Johans framgångsrika plan att kompensera förlusten av Finland genom införlivandet av Norge fick snabbt konsekvenser för hur man i Sverige såg på Finland. I den svenska pressen skrivs det under de närmaste decennierna allt mindre om Finland och finländarna. Och när ämnet ändå uppmärksammas blir det allt vanligare att skillnaden mellan ”svenskar” och ”finnar” markeras, medan man omvänt gärna betonar samhörigheten mellan svenskar och norrmän. I en konservativ tidning hävdades 1826 att man svårligen kunde finna två angränsande folkslag som var mer olika varandra än svenskar och finnar. Resonemanget kan ses som en rationalisering av förlusten av Finland; nationaliteterna hade i själva verket varit så olika att nationen i längden inte skulle ha kunnat hålla samman.³ Med sådana idéer i omlopp framstår den finska flyktingen Gustafs försök att bli upptagen i en svensk gemenskap som ett vanskligt projekt, även om berättelsen faktiskt får ett lyckligt slut.

Under 1830-talet framförde den snabbt växande liberala oppositionen i Sverige en allt skarpare kritik av Karl Johans politik och tog allt starkare avstånd från ett Ryssland som uppfattades som en

3. Se Henrik Edgren, ”Nationell katastrof, glömska eller ointresse? Finland i Sverige efter riksprängningen”, Ingvar von Malmberg (red.), *Stormvindar – en bok om ödesåret 1809*, Stockholm: Riksarkivet 2009, s. 313–314.

sinnebild för ofrihet. Grundinställningen till finländarna är i svensk litteratur positiv – i rollen som offer för rysk despotism förtjänar de förvisso medlidande. Men skillnaden mellan svenskt och finskt framhävs fortfarande. Trots att handelsförbindelserna är livliga och resandeströmmarna långt ifrån obetydliga har många svenska författare också högst begränsade kunskaper om Finland. Vid sitt besök i Sverige 1840 konstaterar Johan Vilhelm Snellman att svenskarnas kunskaper om hans hemland är mycket små: ”Om tänkesättet i allmänhet, styrelsen o.s.v. vet man ingenting.”⁴

När det gamla svenska rysshatet vaknar till liv i ett oppositionellt liberalt klimat kombineras det i stället med ett kompensatoriskt önsketänkande: finländarna lider svårt under ett tyranniskt ryskt styre och drömmer därför om en återförening med Sverige. Finland genomgår samtidigt en exotisering, och kommer därigenom att anta en paradoxal gestalt: Det är för den svenska betraktaren på en och samma gång något eget och något främmande.

1840-talet var romanens genombrottstid i Sverige. Många romanförfattare kombinerade åtminstone delvis radikala tankegångar med rafflande och sensationella inslag; romanen hade nära förbindelser med pressen och en dubbel roll av underhållare och opinionsbildare. Ur romanfloden lyfter jag först fram Gustaf Henrik Mellins *Sveriges sista strid* (1840). Mellin var född i Siikajoki i Österbotten 1803, men familjen hade tvingats fly till Sverige efter striderna i Revolax 1808, då deras hem ödelades och fadern, pastor Abraham Mellin, dessutom fruktade ryska repressalier för vad han själv kallade sitt ”patriotiska förhållande före och under slaget”.⁵ Gossen Mellin ska enligt traditionen under striderna ha legat gömd i prästgårdens bakugn. Den i dag rätt bortglömde Mellin hade 1838 utgivit novellen *Pavo Nissinen. Scener ur sista finska kriget* – som kan ha spelat en roll för tillkomsten av Runebergs *Fänrik Ståls sägner*.

Framtidsskildringen *Sveriges sista strid* handlar om en rysk invasion av Sverige. Den är därmed ett tidigt exempel på en genre som

4. Citat efter Ernst Brydolf, *Sverige och Runeberg 1830–1848*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 292, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1943, s. 36.

5. Ingemar Oscarsson, ”Gustaf Henrik Mellin”, *Svenskt biografiskt lexikon*, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9291> (hämtad 20/1 2020).

först i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet när sin yppigaste blomstring: invasionsromanen. På ett annat plan var skildringen av den ryska invasionens hot mot den svenska friheten en kritik av Karl XIV Johans inrikespolitik. Det var vid denna tid i Sverige vanligt att tala om ett "inre Ryssland" vid sidan av det "yttre". Det ryska tyranniet hade nämligen enligt den liberala oppositionen sin motsvarighet i ett Sverige som styrdes av en konservativ despot som motsatte sig alla representationsreformer och inte tolererade någon kritik av den förda politiken. Allra minst av de nära relationerna till Ryssland. På ett tredje plan handlar Mellins roman samtidigt om förhållandena i Finland; den ofrihet som hotar Sverige genom en eventuell rysk invasion och som delvis redan realiserats genom Karl Johans politik är ju sedan tre decennier ett faktum i det av Ryssland erövrade Finland. Romanen slutar med att svenskarna reser sig och lyckas fördriva den ryska invasionsmakten. Detta är alltså inte bara en optimistisk framtidsvision av hur svenskarna skulle komma att hantera ett ryskt angrepp, och av hur liberala reformer ska komma att vitalisera Sverige. Det är också en vision av hur finländarna kastar av sig det ryska oket.

Sveriges sista strid innehåller inga konkreta bilder av Finland, det är tvärtom karakteristiskt att huvudpersonen, när han berättar om Sveriges historia fram till den ryska ockupationen, sammanfattar riksdelningen 1809 med den lakoniska formuleringen att den ryske tsaren vid detta tillfälle tog "ett stort stycke af Sveriges område".⁶ Mellins roman delar ändå den grundläggande uppfattningen om Finland i åtskilliga litterära skildringar från den här tiden: den mera komplicerade verkligheten är helt och hållet underordnad föreställningen om ett Finland som försmäktar under det ryska tyranniet och om finländarnas heta längtan efter att åter bli en del av Sverige.

* * *

När C.V.A. Strandberg deklamerade sin dikt "Vaticinium" vid en skandinavisk studentfest i Lund 1845 blev det höjdpunkten på en storslagen middag med många drycker. Succén var så överväldigande att författaren avkrävdes ett dacapo på hela dikten. Det sägs att detta är orsaken till att vi numera för det mesta dricker punschen kall –

6. G.H. Mellin, *Sveriges sista strid. Fantastiskt Nattstycke*, Stockholm: u.f. 1840, s. 12.

Strandbergs deklamation och hänförelsen efteråt drog ut så mycket på tiden att den dryck som dittills alltid druckits varm hade hunnit kallna. Och man konstaterade att det gick precis lika bra.

Men vad var då orsaken till det stora jublet? Latinets "vaticinium" kan översättas med profetia. Och det som Strandberg profeterar om är inget annat än en återställelse av den gamla ordningen – den som rått fram till 1809. Dikten inleds med de högstämda orden "Finland! Så ville jag ropa" och i de följande stroferna fick åhörarna i Lund höra om hur Finland befrias: "Blott ett handslag vi begära – / Och från bröderna, de kära, / Med ett dråpligt hugg vi skära / Alla deras remmar av." För ryssarna går det sämre: "Förr än sol går ned, kossacken / Tumlar blödande i backen." En avgörande förutsättning för den osannolikt smärtfria kampanjen berörs i diktens andra strof. "Vår är än den finska släkten", heter det bland annat, och: "Fast vår broder nacken böjer / Tungomålet honom röjer."⁷ Detta var att läsa Finland baklänges, att förutsätta att den historiska samhörigheten var obruten under det förmodade ryska förtryckets yta. Det var naturligtvis också ett utslag av förnekelse. Som flera undersökningar har visat är allmänbildningen i dagens Sverige så dålig att en rätt stor del av landets invånare inte känner till att svenskan är ett av Finlands nationalspråk. År 1845 var den andra ytterligheten betydligt vanligare: att fullständigt bortse från det faktum att den stora majoriteten i Finland talade ett annat språk än svenska.

Jag går över till en roman från 1846: J.A. Kiellman-Göransons *Kärlekens seger. Skandinavisk berättelse*.⁸ Jublet vid Strandbergs deklamation av "Vaticinium" hade inte bara berott på drömmen om en befrielse av Finland, utan också på förhoppningen om en kommande skandinavisk förening. I Kiellman-Göransons roman förenas den skandinavistiska drömmen med ett liberalt reformprogram. De sex unga huvudpersonerna i *Kärlekens seger* ingår i slutet av romanen äktenskap över nationsgränserna i en allegorisk framställning av den skandinaviska samhörigheten. Svenskar, danskar och norrmän förenas i kärlek och

7. C.V.A. Strandberg, *Dikter. Förra delen, 1835–1845*, Stockholm: Fritzes 1917, s. 223–224.

8. Diskussionen av Kiellman-Göransons roman bygger på Claes Ahlund, "Finland, den heliga tystnadens land. Om en frusen svensk gemenskap och en drömd skandinavisk union", *Avain. Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti* 2018:3, s. 10–25, <https://doi.org/10.30665/av.75226>.

samförstånd, men inte nog med det. Den unga finländskan Hulda Drakes giftermål med en norrman signalerar att också Finland har sin plats i den kommande unionen. Finland intar förstås på grund av den ryska överhögheten en mer problematisk position än de övriga tre länderna.

Hulda Drake är liksom sin far politisk flykting i Stockholm undan det ryska förtrycket i Finland. Kiellman-Göranson var dock till skillnad från Unonius och Mellin en svensk helt utan finska rötter. Och det får vissa konsekvenser. I *Kärlekens seger* framträder Finland i en egenartad dubbelexponering, där saknaden efter den förlorade riksdelen blandas med exotism och fria fantasier som ersättning för bristande lokalkännedom.

Finland sägs i romanen ha en underskön natur, men skildringen av landet präglas likafullt av en egendomlig vaghet. Det har gått närmare fyrtio år sedan riksdelningen, och Finland har för den svenska betraktaren börjat förlora sina konturer. Finland framstår i *Kärlekens seger* som ett ociviliserat land med starka drag av mystik, äkthet och andlighet. Det är samtidigt ett ödsligt land som rymmer ett dystert folk. Huldans leende liknar inte ”en fri glädjes sol”, heter det, utan ett ”dystert norrsken”.⁹ Detta är inte bara en exotisering, utan också en materialisering av ett förmodat nationellt lidande.

Den emotionella laddningen blir ännu starkare hos exilförfattarna. Fredrika Bremer var född i Åbo men avflyttade liksom Gustaf Unonius och Gustaf Henrik Mellin i späda ålder till Sverige. I romanen *Midsommar-resan* (1848), som handlar om en resa till Norrland, skriver hon att Sveriges östra kust ”böjer sig mot Finland, liksom en moder böjer sig efter sitt frånskiljda barn”.¹⁰ Till skillnad från Norrland befinner sig Finland, det från modern skilda barnet, på andra sidan av den nya gräns som dragits 1809. Medan Norrland är en provins som ännu ligger öppen för ideologisk såväl som materiell exploatering är Finland det inte. Det är numera, betraktat ur denna speciella svenska synvinkel, snarast ett avskilt tempel för nationella minnen.

9. [J.A.] Kiellman-Göranson, *Kärlekens seger. Skandinavisk berättelse*, Stockholm: Lundberg & Comp. 1846, s. 52.

10. Fredrika Bremer, *Midsommar-resan. En vall-fart*, Stockholm: C.A. Bagges förlag 1848, s. 40. Jfr Anna Bohlin, ”Den svenska 1840-talsromanen som nationell kartografi”, *Samlaren* 2016, s. 67.

Kärlekens seger är en av de texter där detta blir allra tydligast. Det sägs här, att få länder i världen "äro så romantiskt sköna". Men det förefaller samtidigt att vara ett så gott som folktomt land:

Menniskoboningar, som oftast störa naturens skönhet äro sällsporda;
det råder öfverallt en helig tystnad.

Men ack! Hvilken Svensk vill, utan nödtvång, resa till detta land?
Sannerligen det är någon förlustelse att fara dit. Men vill du gjuta
tårar, res då dit, och gråt på grafvarna efter de hjeltar, som fallit offer
för en besviken vänskap.¹¹

Den "heliga tystnaden" och avsaknaden av människor i kombination med hjältegravar för snarast tankarna till en kyrkogård. Samma grundföreställning återfinns redan i Tegnér's *Svea*, i den ocensurerade versionen från 1811, där "Aura", det vill säga Finland, apostroferas som "dödens bygd".¹² Här pekade bilden på en specifik historisk händelse, Finska kriget, men under de kommande decennierna blir "dödens bygd" helt enkelt ett annat namn för Finland. I en dikt om bygget av Göta kanal från 1829 beskrivs exempelvis Finlands klippor som "Minnesstoder" – underförstått över det forna svenska rikets östra del.¹³ Det symboliska registret ställer sig här, och i många andra dikter och romaner från perioden, i vägen för en mera realistisk framställning. Finland har i stället fått en helt annan funktion: att tjäna som meditationsobjekt för nostalgisk revanschism. Samhällets pågående modernisering, lojalism, snabbt framväxande fennomani – inget av detta blir synligt för den svenska betraktaren. Kombinationen av förträngning och sakralisering kan framstå som besynnerlig, men den är typisk för perioden.

"Det drömda landet Finland" blev dock bara en historisk parentes. Finlandsbilden i Sverige var redan på väg att förändras. Revanschismen ebbade snabbt ut efter Krimkriget och dog definitivt ut efter det dansk-tyska kriget 1864, som också blev slutet på skandinavismen som politisk idé. Också i Finland skedde under tiden ett och annat

11. Kiellman-Göranson, *Kärlekens seger*, s. 52.

12. Esaias Tegnér, *Samlade dikter*, II, 1809–1816, Lund: Tegnér'samfundet 1968, s. 54.

13. "Ode till Swenska Folket", *Aftonbladet* 21/5 1829.

som fick konsekvenser för den svenska Finlandsbilden. Fennomanerna började väcka uppmärksamhet – i Sverige i början ibland förnärligt negativ sådan. Men med tiden möttes de av allt större förståelse. Första samlingen av Runebergs *Fänrik Ståls sägner* utgavs 1848 och blev en kolossal succé i Sverige. Sägnerna kom visserligen där också att förstärka den historiska nostalgin. Men tillsammans med bland annat Lönnrots *Kalevala* och Topelius sagor och historiska berättelser bidrog de starkt till att den svenska Finlandsbilden fick ett konkretare innehåll.¹⁴

År 1851 kunde man i stockholmstidningen *Morgonbladet* läsa: ”Finland är för oss svenskar icke blott ett saknadens land utan ett land, för hvilket vi hysa en med beundran blandad kärlek.”¹⁵ Här framträder inte bara saknaden efter det som en gång varit, utan också ett på sympati grundat intresse för det som är. Finland börjar nu också i Sverige framträda som ett verkligt land – visserligen ännu ofritt – med en egen och rik kultur. Saknaden skulle snart tona bort helt och hållet, men den med beundran blandade kärleken skulle leva kvar som en underström i svenskarnas kollektiva omedvetna. Sitt starkaste uttryck skulle den komma att få långt senare – under vinterkriget.

”Det drömda landet” Finland under 1840-talet kan förstås som en säregen variant av Benedict Andersons ”föreställda gemenskap” – den masspsykologiskt grundade föreställningen om att tillhöra en nation.¹⁶ Processen krävde både medietekniska och ideologiska hjälpmedel. I den svenska variant av ”föreställd gemenskap” som kommer till uttryck bland annat i Strandbergs dikt ”Vaticinium” och Kiellman-Göransons roman *Kärlekens seger* är litteraturen det didaktiska instrumentet och rysshätet det sammanhållande kittet. Vid en internationell jämförelse är det inget konstigt med det. Den yttre fienden är vanligtvis ett viktigt element i byggandet av nationella identiteter. Mindre vanlig är den kombination av förträngning och sakralisering i bilden av Finland, som jag här har kommenterat. Med tiden skulle de nationalistiska

14. Se Brydolf, *Sverige och Runeberg 1830–1848* och Ernst Brydolf, *Sverige och Runeberg 1849–1863*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 415, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1966.

15. Citat efter Brydolf, *Sverige och Runeberg 1849–1863*, s. 119.

16. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso 1983.

rörelserna i allt högre grad komma att präglas av en ovilja att ”släppa in” dem som befinner sig ”utanför” den föreställda nationella gemenskapen. Förutsättningen för det drömda landet Finland var intressant nog raka motsatsen – en vägran att acceptera 1809 års gränser och att ”släppa ut” dem som en gång befunnit sig ”innanför”.

Till sist återvänder jag till Unonius berättelse om ”den finska flyktingen” Gustaf. Den ömsesidiga osäkerheten och de missförstånd som uppstår i mötet mellan Gustaf och Mathilda kan ses som en urscen för relationen mellan svenskar och finländare efter 1809, inte minst för förhållandet mellan rikssvenskar och svensktalande i Finland. Finlandssvenskar upplever som bekant ännu i dag – liksom Gustaf mer än tvåhundra år tidigare – ofta att deras uttal av okunniga sverigesvenskar uppfattas som en finsk brytning och inte som en variant av svenska. Med lite god vilja kan vi också dra en linje från Gustafs beslut att lämna Finland i förhoppningen att bli inlemmad i en större svensk gemenskap ända fram till i dag – till den jämförelsevis stora andelen svensktalande finländare som utvandrat och ännu utvandrar till Sverige. Vissa komplikationer i de svensk-finska relationerna kvarstår förvisso, men mycket har också förändrats. Den mycket stora och för varje generation allt större andel svenskar som har rötter i Finland är en bidragande orsak till detta.

Sverige-finländarna utgör numera inte bara ett stort och självklart inslag i den svenska befolkningen. De hundratusentals band som knutits över Östersjön har bidragit till att knyta länderna ännu närmare till varandra. Vissa intressanta effekter av detta som faktiskt kan föra tankarna till 1840-talets ”drömda” Finland kan också urskiljas – de framträder till exempel tydligt i färjebolagens marknadsföring i Sverige. För svenskarna är Finland numera nämligen ett land vars flora, fauna och samhällsstruktur påminner mycket om det egna landet, men som ändå har en viss exotisk särprägel. På sätt och vis är Finland också i dag för svensken samtidigt något eget och något främmande. Och Kiellman-Göranson skulle, om han fått uppleva det, kanske inte ha varit alldeles missnöjd med hur nära de nordiska nationerna i dag står varandra.